BADIIY MATNNI ANGLASH VA RUHIYATNI TALQIN ETISH: BAHODIR KARIMOV ADABIY TANQIDINING GERMENEVTIK MEZONLARI

Nazarova Dilshoda Nodirjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy o‘zbek adabiy tanqidchiligining yirik vakillaridan biri Bahodir Karimov (Bahodir Karim)ning badiiy matnni talqin etish usuli, ruhiyatni anglash tamoyili, germenevtik tafakkur va tarixiy-adabiy manbaga munosabati tahlil qilinadi. Olimning “Ruhiyat alifbosi”, “Jadid munaqqidi Vadud Mahmud”, “Abdulla Qodiriy va germenevtik tafakkur” singari tadqiqotlaridagi ilmiy qarashlar asosida matn, muallif, davr va kitobxon o‘rtasidagi talqin munosabati yoritiladi. Bahodir Karimov tanqidida dalillilik, xolislik, estetik mezon va milliy adabiy xotiraning o‘zaro uyg‘unlashuvi ko‘rsatilib, uning ilmiy merosining bugungi filologik ta’limdagi ahamiyati asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Bahodir Karimov, adabiy tanqid, germenevtika, ruhiyat, badiiy matn, talqin, Abdulla Qodiriy, Vadud Mahmud, estetik mezon, qodiriyshunoslik

Annotation: This article examines the critical methodology of Bahodir Karimov (Bahodir Karim), one of the prominent representatives of contemporary Uzbek literary criticism. Particular attention is paid to his interpretation of the literary text, the study of psychological depth, hermeneutic thinking, and his use of historical-literary sources. On the basis of works such as Ruhiyat alifbosi, Jadid munaqqidi Vadud Mahmud and Abdulla Qodiriy va germenevtik tafakkur, the article discusses the relationship between text, author, historical context and reader. It also demonstrates the interaction of evidence, objectivity, aesthetic criteria and national literary memory in Karimov’s criticism and evaluates the relevance of his scholarly legacy for contemporary philological education.

Keywords: Bahodir Karimov, literary criticism, hermeneutics, psychology, literary text, interpretation, Abdulla Qodiriy, Vadud Mahmud, aesthetic criterion, Qodiriy studies

Аннотация: В статье анализируется методология литературной критики Баходира Каримова (Баходира Карима), одного из крупных представителей современного узбекского литературоведения. Особое внимание уделяется его принципам толкования художественного текста, осмыслению психологии героя, герменевтическому подходу и работе с историко-литературными источниками. На материале книг «Ruhiyat alifbosi», «Jadid munaqqidi Vadud Mahmud», «Abdulla Qodiriy va germenevtik tafakkur» раскрываются отношения текста, автора, эпохи и читателя. Показывается значение доказательности, объективности,

эстетического критерия и национальной литературной памяти в критическом мышлении ученого.

Ключевые слова: Баходир Каримов, литературная критика, герменевтика, психология, художественный текст, интерпретация, Абдулла Кадыри, Вадуд Махмуд, эстетический критерий

Adabiy tanqid badiiy asarning mazmunini qayta hikoya qilish yoki ijodkor faoliyatiga tashqi baho berish bilan chegaralanmaydi. Uning eng muhim vazifasi matnning ichki qonuniyatlarini anglash, badiiy shakl va ma’no o‘rtasidagi aloqani ochish, asarni adabiy jarayonning umumiy taraqqiyoti bilan bog‘liq holda tushuntirishdan iborat. Mustaqillik davri o‘zbek adabiyotshunosligida bu vazifaga yangicha yondashgan munaqqidlardan biri Bahodir Karimovdir. Uning ilmiy faoliyatida jadid tanqidchiligi, qodiriyshunoslik, zamonaviy nasr va she’riyat, adabiy talqin metodlari hamda tanqidning axloqiy mas’uliyati bir-biri bilan bog‘langan holda namoyon bo‘ladi. Shu sababli olimning tanqidiy tafakkurini faqat ayrim maqolalar doirasida emas, matnni o‘qish va tushuntirishning yaxlit metodologiyasi sifatida baholash maqsadga muvofiqdir.

Bahodir Karimov ilmiy uslubining dastlabki ko‘zga tashlanadigan belgisi — badiiy matnga yaqin borishdir. Munaqqid uchun asar haqida fikr yuritishdan oldin matnning o‘zini eshitish, undagi so‘z, detal, obraz, kompozitsiya va ruhiy kechinmalar o‘rtasidagi ichki munosabatni kuzatish zarur. Bu yondashuvda muallif tarjimai holi yoki davrning siyosiy shiori badiiy asarning tayyor kaliti sifatida qabul qilinmaydi. Aksincha, ular matnning o‘zidan chiqadigan dalillar bilan uyg‘unlashgandagina talqinning tarkibiy qismiga aylanadi. Shuning uchun Bahodir Karim tanqidida fikrning ishonchliligi ko‘pincha konkret matn parchasi, tarixiy fakt yoki manbaviy aniqlik orqali ta’minlanadi.

“Ruhiyat alifbosi” kitobining nomidayoq olimning adabiyotga munosabati ramziy tarzda ifodalangan. Adabiyot inson ruhiyatini o‘qishning o‘ziga xos alifbosi sifatida tushuniladi. Bunday qarash tanqidchini badiiy qahramonning faqat tashqi harakati yoki asarning g‘oyaviy mavzusiga emas, ichki ruhiy jarayonlarga ham e’tibor berishga undaydi. Bahodir Karim talqinida obrazning qiymati uning “ijobiy” yoki “salbiy” belgilar yig‘indisiga teng emas; qahramonning qarori, sukuti, ruhiy ziddiyati, o‘z-o‘zi bilan munosabati ham badiiy ma’no ishlab chiqaradi. Shu sababdan olim matnni anglash masalasini germenevtik tafakkur bilan bog‘laydi va adabiy talqinning nazariy imkoniyatlarini alohida ta’kidlaydi [1. 9].

Germenevtik yondashuv Bahodir Karimov uchun xorijdan tayyor holda olingan nazariy qolip emas. U, avvalo, badiiy matnning ma’nosini chuqurroq anglashga xizmat qiladigan ilmiy vositadir. Har bir asar muallif niyati bilan tugab qolmaydi; o‘quvchi, davr va yangi ilmiy savollar ta’sirida undagi ma’no qatlamlari qayta ochilishi mumkin.

Biroq bu erkinlik istalgan xulosani matnga yuklash degani emas. Talqin matnning poetik tuzilishi, tarixiy fakt va badiiy mantiq bilan nazorat qilinishi kerak. Ana shu muvozanat Bahodir Karim tanqidining muhim belgisidir: bir tomonda matnning ko‘p ma’noliligi tan olinadi, ikkinchi tomonda dalilsiz subyektiv hukmga yo‘l qo‘yilmaydi.

Olimning Vadud Mahmud merosiga murojaati uning tarixiy-adabiy xotirani tiklash borasidagi faoliyatini ko‘rsatadi. Jadid davri tanqidchiligi uzoq vaqt mafkuraviy baholar soyasida qolgan bir sharoitda Bahodir Karimov Vadud Mahmudning maqolalari, adabiy qarashlari va munaqqidlik qiyofasini manbalar asosida qayta o‘rgandi. Tadqiqotlarda Vadud Mahmudning dunyoqarashi, badiiy-estetik didi, Navoiy, Fitrat, Cho‘lpon singari adiblar merosiga munosabati xolis ilmiy mezonlar bilan yoritildi. “Jadid munaqqidi Vadud Mahmud” risolasida olimning ilmiy-adabiy merosini baholashda tarixiy sharoit va badiiy mezonning birgalikda hisobga olinishi muhim metodologik natija beradi [3. 59].

Bu tajriba Bahodir Karimov tanqidchiligida “ilmiy adolat” tushunchasining qanday ishlashini ham ko‘rsatadi. Adabiy tarixda muayyan shaxsga nisbatan shakllangan eski hukmni takrorlash oson; ammo tanqidchining vazifasi dalilni yangidan tekshirish, qarashning qaysi mafkuraviy sharoitda yuzaga kelganini aniqlash va asarni estetik tabiatiga mos mezon bilan baholashdir. Bahodir Karimning jadid merosi bo‘yicha izlanishlari talabaga bir muhim ilmiy odatni o‘rgatadi: ikkilamchi xulosadan ko‘ra birlamchi manbaga yaqinlashish, tarixiy matnni o‘z davri bilan bog‘lab o‘qish va mavjud hukmni dalil asosida qayta ko‘rib chiqish.

Bahodir Karimov ilmiy faoliyatining eng salmoqli yo‘nalishlaridan biri Abdulla Qodiriy ijodini talqin etish bilan bog‘liq. Qodiriyshunoslik tarixida adib merosi turli mafkuraviy va estetik mezonlar asosida o‘qilgan. Bahodir Karim bu tajribalarni qiyoslaydi, yozuvchining badiiy matnini esa yangi metodologik savollar bilan tahlil qiladi. “Abdulla Qodiriy va germenevtik tafakkur” kitobida Qodiriy romanlaridagi badiiy dunyo, ma’no qatlamlari va o‘quvchi idrokining o‘zaro munosabati keng ko‘lamda kuzatiladi. Keyingi ilmiy ishlarda ushbu kitobdagi talqinlar qodiriyshunoslikning zamonaviy bosqichini belgilagan manbalardan biri sifatida qayd etiladi [4. 78].

Qodiriy ijodiga germenevtik yondashuvning samarasi shundaki, roman faqat tarixiy voqealarni aks ettirgan manba sifatida emas, mustaqil estetik tizim sifatida ko‘riladi. Otabek, Kumush, Yusufbek hoji yoki Anvar singari obrazlarni baholashda ularning davrga munosabati bilan birga ruhiy tanlovi, axloqiy pozitsiyasi, ichki qarama-qarshiligi va muallif yaratgan poetik muhit ham hisobga olinadi. Shu tarzda Qodiriy matni “bir marta tushuntirib bo‘lingan” asar maqomidan chiqib, har bir avlod bilan yangi muloqotga kirisha oladigan badiiy hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Qodiriyshunoslik tarixiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda ham Bahodir Karimning

germenevtik yondashuvi mustaqillik davridagi yangi talqinlar qatorida alohida ko‘rsatiladi [7. 31–33].

Bahodir Karimov tanqidida matnni anglash faqat klassik meros bilan cheklanmaydi. U zamonaviy adabiy jarayonni ham kuzatadi, yangi nasr va she’riyatdagi tajribalarni badiiy zarurat, poetik yangilik va inson ruhiyatini tasvirlash imkoniyati nuqtayi nazaridan baholaydi. Munaqqid uchun yangilikning o‘zi hali badiiy yutuq emas. Yangi shakl, noodatiy kompozitsiya yoki murakkab ramzlar asarning ichki ehtiyojidan tug‘ilgandagina estetik qimmat kasb etadi. Bu pozitsiya tanqidni modaga ergashishdan saqlaydi va asarning badiiy butunligini bosh mezon sifatida saqlab qoladi.

Olimning “adabiy tanqid — jiddiy ijod” degan konseptual qarashi ham ayni shu mas’uliyat bilan bog‘liq. Tanqidchi yaxshi asarning estetik quvvatini anglay olishi, kamchilikni esa muallif shaxsiga hujum qilmasdan badiiy dalil bilan ko‘rsatishi kerak. Tanqidning maqsadi “savalash” emas, adabiy jarayonning sifatini oshirish, kitobxonda estetik did va tahliliy tafakkurni shakllantirishdir. Shunday ekan, Bahodir Karimov nazarida munaqqid ham ijodkor singari o‘z uslubiga, intellektual mas’uliyatiga va axloqiy me’yoriga ega bo‘lishi zarur.

Bahodir Karimov ilmiy matnlarida til va uslub masalasi ham e’tibordan chetda qolmaydi. Uning maqolalarida nazariy terminlar matnni murakkablashtirish uchun emas, tahlilning aniqligini ta’minlash uchun ishlatiladi. Ilmiy tushuncha badiiy misol bilan birga keladi; natijada matn akademik aniqlikni saqlagan holda o‘qishli bo‘lib qoladi. Bu jihat filolog talaba uchun muhim metodik saboqdir: ilmiy matnning murakkabligi uning tushunarsizligi bilan o‘lchanmaydi. Aksincha, murakkab hodisani aniq, mantiqiy va dalilli tarzda tushuntira olish ilmiy tafakkurning yetukligidan dalolat beradi.

Bugungi raqamli axborot muhitida Bahodir Karimovning manbaga sodiqlik va matn markazidagi tahlil tamoyili alohida dolzarblik kasb etadi. Qisqa sharhlar, tayyor xulosalar va ijtimoiy tarmoqlardagi tezkor baholar ko‘paygan sharoitda badiiy asarni o‘qimasdan turib u haqda hukm chiqarish xavfi kuchayadi. Munaqqidning ilmiy tajribasi esa buning aksini taklif etadi: avvalo matn, keyin dalil, so‘ng talqin va baho. Bunday ketma-ketlik kelajakdagi o‘zbek tili va adabiyoti o‘qituvchisi uchun ham zarur, chunki u o‘quvchini tayyor mazmunni yodlashga emas, badiiy dalil asosida mustaqil fikrlashga o‘rgatadi.

Bahodir Karimovning ilmiy merosida tarixiy xotira, zamonaviy metodologiya va estetik sezgirlik bir nuqtada tutashadi. Vadud Mahmud singari jadid munaqqidlarini qayta kashf etish orqali u adabiy tanqid tarixining uzilgan bo‘g‘inlarini tiklasa, Qodiriy ijodiga germenevtik yondashuv orqali klassik matnni yangicha o‘qish imkoniyatini ko‘rsatadi. Zamonaviy adabiy jarayon haqidagi maqolalarida esa xolis baho, matnning poetik darajasi va munaqqid mas’uliyatini birinchi o‘ringa qo‘yadi. Demak, uning

tanqidiy tafakkuri retrospektiv va zamonaviy yo‘nalishlarni birlashtiradigan ko‘prik vazifasini bajaradi.

Xulosa qilib aytganda, Bahodir Karimov adabiy tanqidining o‘ziga xosligi badiiy matnni inson ruhiyati, tarixiy xotira va ilmiy talqin madaniyati bilan bir butun holda ko‘ra olishida namoyon bo‘ladi. Uning germenevtik yondashuvi matnning ko‘p qatlamli ma’nolarini ochishga, manbashunoslikka tayangan tadqiqotlari tarixiy adolatni tiklashga, zamonaviy tanqidiy maqolalari esa estetik mezon va ilmiy mas’uliyatni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bois Bahodir Karimov merosini o‘rganish nafaqat adabiy tanqid tarixini bilish, balki badiiy asarni teran o‘qish, dalil bilan fikrlash va xolis baho berish ko‘nikmalarini shakllantirish uchun ham muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karim B. Ruhiyat alifbosi: adabiy-ilmiy maqolalar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – 364 b.

2. Nazarov B., Rasulov A., Qahramonov Q., Ahmedova Sh. O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi: darslik. – Toshkent: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012. – 432 b.

3. Karim B. Jadid munaqqidi Vadud Mahmud. – Toshkent, 2000.

4. Karim B. Abdulla Qodiriy va germenevtik tafakkur. – Toshkent: Akademnashr, 2014.

5. Karim B. Abdulla Qodiriy fenomeni. – Toshkent, 2019. – 480 b.

6. Karim B. Adabiy tanqid – jiddiy ijod // Sharq yulduzi. – 2013. – № 3.

7. Reimboyeva L.D. Qodiriyshunoslik tarixiga bir nazar // Fan va jamiyat. – 2018. – № 4. – B. 31–33.

8. Azimjonova S. Vadud Mahmudning tanqidchilikdagi faoliyati // Tadqiqotlar. – 2026. – 83-jild, 4-son. – B. 105–107.